
UDK: 27-36:929 sv. Josip
821.163.42.09-31 Prosenjak, B.
Izvorni znanstveni članak
Primljen 14. IV. 2015.

MARINA KLJAJO
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
marinakljajo@yahoo.com

SVETI JOSIP – ARHETIP VELIČAJNE LJUBAVI UPRISUTNJENE U SVETOST SVEVREMENE OBITELJI

Sažetak

U romanu *Tesar*, romansirano ime životopisu sv. Josipa, književnik Božidar Prosenjak inovativno oblikuje Josipov lik u konotaciji uzvišene ljubavi koja psihološkom ekspanzivanom postaje ishodište i uzor skladne svevremene obitelji. Povijesni, biblijski podatci samo su fabularni vodič kojim taj vrsni autor dvostruko oslikava život Svete Obitelji približivši ga modernome vremenu, ponajprije poetičnošću, slikovitošću, a potom i demijurškom usporednošću. Realizira to narativnom lapidarnošću izraza, sugestivnim govorom i poetičnim stilskim sredstvima. Recentna stilsko-tehnička čini ovaj roman duhovno-književnim ostvarenjem, trajno suvremenim.

Ključne riječi: biblijska motiviranost, duhovna percepcija, usporedba, ljubav, obiteljski sklad, lik, jezične akrobacije

Književni opus Božidara Prosenjaka inicijalno je uronjen u religiozno ozračje, biblijska motiviranost supstancijalni je stimul koji u svome varijetetu sugerira duhovnu percepciju. Od animalističkoga romana *Divlji konj* i suptilne religioznosti u zbirci pjesama *Kralj* autor širi svoj duhovni

obzor brojnim slikovnicama za djecu, knjigama za mladež te aforizmima da bi umjetnički kulminirao romanom *Šetnja sa starcem* i romanom *Put u središte srca – Intranet* koji je proglašen prvim kršćanskim romanom novijega vremena. U svim tim djelima senzibilizira svakodnevna životna pitanja te rasvjetljava ljudske odnose i probleme sublimirajući ih u duhovnu dimenziju trajnih vrijednosti.

U djelu *Tesar*, romansiranom životopisu sv. Josipa, Prosenjak umjetnički oblikuje Josipov lik u konotaciji njegove potrage za uzvišenom ljubavlju žene, žrtve koju je morao prihvatiti da bi zadobio Božju milost i Miriamin pristanak. Psihološkom ekspanzivanosti ta obitelj postaje ishodište i orijentir sklada sjevremene obiteljske ljubavi. Sam autor u osvrtu na svoj književni stvaralački proces nastanka *Tesara* kaže: „Kad sam bio sasvim gotov, imao sam osjećaj da je knjiga *Tesar* ispala zapravo vrlo jednostavna i bliska najprije meni samome, pa sam vjerovao da će biti razumljiva i bliska i čitatelju. Dobila je kontakt i s biblijskim i s modernim vremenom.“¹

Koliko je Prosenjaku stalo do očuvanja obitelji, ljubavi, vjere, a uz sve to i domoljubnoga čuvstva, razvidno je iz stilske koncipiranosti romana na usporedbi: nekad i danas. Ta usporedba varira od usmenoknjiževne, preko uobičajene, do neobične i konotativne te, možemo s pravom reći, genijalne usporedbe, a *genijalno* je za francuskoga kritičara Sainte-Beuvea: „Ja genijalnim nazivam nešto sretno, lako, neposredno.“² Genijalnost transponiranja biblijskoga života u naš zbiljski hipermoderni način življenja promišljeni je umjetničko-etički poriv za univerzalnim modelom skladnoga obiteljskog života: „Na temelju onih nekoliko ređaka koliko ih ima u evanđeljima o Josipu Prosenjak je – razvivši svoju maštu i oslanjajući se na stručnu literaturu o Palestini, o židovstvu, o vjerskim običajima Isusova vremena – napisao ovaj zadivljujući roman. Ovaj roman od tristotinjak stranica približava čitatelju toga sveca na sugestivan i ljudski način.“³

1 Riječ autora romana *Tesar* Božidara Prosenjaka na promociji 9. lipnja 2009. u Velikoj Gorici – tekst u autorovoj pričuvu.

2 NEDJELJKO MIHANOVIĆ, *Tajanstvenost umjetničke riječi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., str. 15.

3 ADALBERT REBIĆ, „Poučna, zabavna, zadivljujuća priča“, *Hrvatsko slovo*, god. XXI., broj 1033., 6. veljače 2015., str. 22.

Struktura romana počiva na biblijskim povijesnim kotama koje pisac kronološki fabularizira i zbiljski uprisutnjuje u pokristovljene tragove Svete Zemlje. Kompozicijski integrira sve one elemente što zorno oslikavaju unutarnja stanja likova, njihove karakterne odlike kojima dotiču ideal obiteljskoga života. Povijesni faktografski podatci ovome vrsnom prozaistu služe samo kao fabularni vodič kojim dvostruko konotira život Svete Obitelji približivši ga sadašnjemu ponajprije poetičnošću, liričnošću i usporednošću, a potom kroz preuzimanje tereta glavnoga lika, poistovjećivanjem s njim, psihološkim poniranjem u dubine svojih likova i demijurškim jezičnim akrobacijama. Iako je život sv. Josipa, Miriam i Isusa bio podvrgnut teškim kušnjama – izgnanstvu, siromaštvu, smrtnom progonu, odbacivanju obitelji, poniženjima i odricanjima – oni u svojoj odanosti Bogu dotiču one visine i dubine ljubavi i sklada kojima se dvije tisuće godina klanja sav kršćanski svijet.

1. Lik svetoga Josipa

Glavni protagonist romana sveti Josip, potomak Davidova plemena, nosi u sebi uzvišenu želju za velikom ljubavlju; on ne pristaje na obične ljubavne titraje, on čeka susret sa ženom koja će potresti cijelo njegovo biće, čeka ženu koja će nositi pred njim svjetlo života, u čijim će se očima ogledavati njegova muževnost, odanost, ljubav i snaga. Josip je zbog svojih ideala zašao u zrele godine, ali nije patio niti se brinuo – oslonjen na Božji zagovor osjećao je da će takva žena doći u njegov život. Susret s Miriam trajno ga obilježava – to je ona za kojom je žudio i koju je tolike godine čekao i tražio. Kada je zatražio Miriaminu ruku i očitovao svoju ljubav, pitala ga je misli li da je dovoljno voli, a on je odgovorio protupitanjem: *Mislim li?...*, a odmah nakon toga uslijedilo je: *Znam!* U tvrdnji *Znam!* očitovala se sigurnost i odlučnost, iskrenost i povjerenje, strast i želja za ljubavlju i njezinom ljepotom. Nije mogao ni naslutiti odričateljsku Tajnu velike ljubavi, gdje će ga ona odvesti i koje će sve žrtve morati podnijeti da bi je očuvao – Miriamin zavjet čistoće, prihvaćanje očinstva djetetu s čijom majkom se tjelesno nije zbližio, jer Miriam se

odmah očitovala: „Ako me uzmeš u kuću, nikada se nećemo moći sastati kao muž i žena!...“

U monološkoj retardaciji Prosenjak iznenadni šok dramatski oslikava kontrastnom tradicijskom usporedbom iz svakodnevnoga života: „Kao da me je ošinuo grom iz vedra neba.“ Upravo ova usporedba ima svrhu nešto tako neshvatljivo i nepojmljivo približiti zbilji i učiniti ga razumljivim. Nakon toga slijedi: „Znao sam da je bila posebna, ali toliko posebna?“ Josipove neočekivane, nutarnje duševne borbe autor psihološki razrješava u monološkome poetičnom diskursu religioznoga i ljubavnoga čuvstva. Uz sva ljudska bolna razmatranja, u dihotomičnosti svoje ljubavi koju osjeća i žrtve koja je neizbježna, neobična i upitna, Josip se priklanja Bogu. Zato čuje nutarnji glas koji ga ohrabruje u konačnoj odluci: *Ista žrtva i isti prinosi!* Kroz katarzično prihvaćanje duhovne ljubavi Josip ostaje postojan u svojoj odluci da uzme Miriam za ženu, a ona brzinom svjetlosti izgovara: *...moj odgovor je 'Da!'*, udivljena veličajnom žrtvom iznjedrenom iz čiste božanske ljubavi kojoj se već odavno sama predala. A da je takva žrtva duhovne bračne čistoće moguća i opravdana, zorno pokazuje i francuski teolog i mislilac Teilhard de Chardin:

U tom proširenom stajalištu kršćansko odricanje ostaje cjelovito. Ali umjesto da „iza sebe ostavlja“, ono za sobom povlači. Umjesto da trga ono podiže. Ne postoji više prekid nego prijelaz. Nema više bijega nego izdizanje. – Ne prestajući da bude ono što jest, ljubav se razlijeva kao dolazna snaga, kao zajednički sok, u svim oblicima ljudskog djelovanja, čija raznolikost, dosljedno, teži da se ujedini u bogatu cjelinu samo jednog djelovanja. Ona kao i sam Krist – po uzoru na nj – postaje *općenita, dinamična*, – i samim činom postaje *humana*.⁴

Noseći u sebi kao umjetnik izraženiju težnju za velebnom ljubavlju, Prosenjak znalački, minuciozno čitatelju približava sve one ključne trenutke Josipovih odluka pred kojima mi obični ljudi najčešće klone. No, autor nam nudi i nadilaženje takvih trenutaka – Josipovo duboko poniranje u molitvu i osluškivanje Božjega glasa ili prepoznavanje znakova koje nam On šalje: „Ponekad bih Božju prisutnost osjećao tako

4 PIERRE TEILHARD DE CHARDIN, *Budućnost čovjeka*, Crkva u svijetu, Split, 1970., str. 97.

snažno, te mi se činilo da bih, ako ispružim ruku, mogao dodirnuti pokraj sebe nevidljivu osobu u zgusnutom mraku.“ Ti mistični trenutci, plastično, gotovo skulptorski uprisutnjeni, daju glavnome liku aureolu svetosti koja nadilazi ljudske slabosti. U duhovnim viđenjima Josipu se otkriva put, istina i život uzvišene ljubavi. Zahvaljujući Josipovu poimanju žene i njegovoj oslonjenosti na Svevišnjega koji će mu je pokazati, kao i strpljenju s kojim ju je čekao, mijenja se zauvijek nedostojan, stigmatiziran odnos prema ženi – ona izlazi iz muškarčeve sjene, postaje ravna njemu i po Božjoj volji uzdiže ga ponad zemaljskih užitaka u sfere nadnaravnoga, duhovnoga konzumiranja ljubavi vrativši istodobno dostojanstvo ženi i izbrisavši ožiljak Evina grijeha.

Josip nije prolazio samo kroz pokorničku dimenzioniranost duhovne ljubavi nego i strah i neizvjesnost pred Mesijom koji se trebao roditi i koji bi mu mogao oduzeti Miriaminu ljubav koju on nije želio dijeliti ili izgubiti. Kakva je moć i koja je tajna u toj ljubavi bila, kako velika i velebna bijaše duša običnoga tesara koji je u potpunoj pripadnosti i punini ljubavi žudio za svojom izabranicom, pita se čitatelj. Prosenjak ponovno monološki ponire u duhovna prostranstva Josipove duše i dokumentira veličajnu ljubav interpoliranu u prirodu, u posao, u posvudašnjost svakodnevnoga života:

Imati Miriam, to je značilo imati je u svakom komadu odblanjanoga drvenoga listića, u svakoj odbačenoj letvici, u svakom zrncu piljevine, u oblacima nad glavom kad bih izašao u vrt, u travi, u lišću, u dimu koji se dizao ponad kuće, u svakom njezinu koraku, u pogledu, u pokretu, u udisaju i izdisaju, u glasu, šuštanju njezinih haljina, u zvuku koraka... Ona je ispunila sobom sav prostor u kojem sam živio i ja više nisam znao, a ni mogao bez toga.

Karakterizacija glavnoga lika u sprezi je s dijaloškim kontemplativnim dijalozima s Miriam, a kasnije i s Isusom. Jedni drugima otkrivaju Tajnu pred kojom zastanu. Ta misaona sjedinjavajuća snaga zaglavni je kamen njihove ljubavne postojanosti i nesalomljive čvrstine, ali i temeljni odgojni patos Isusova dječjega bića. Ništa kao misao ne može izoštriti one ćutilne sveze muškarca i žene, ništa ne može unijeti nemir ako su oni srasli u misaonoj sintezi. Pitanje zajedništva Josip analitički objašnjava:

„Kada ga imaš, možeš godinama biti fizički odvojen od voljene osobe, a da ti ništa ne nedostaje. To je ono nešto iznutra. Ona sloboda da osoba koju voliš ostaje potpuno svoja i slobodna, a opet potpuno prožeta željom da pripada tebi i bude sasvim tvoja [...] Duhovne su veze jače, nego tjelesne. To će biti temelj na kojem će stajati naša obitelj.“

Definirati brak autor prepušta Miriam kroz nadahnut, slikovit i biblijski prisposodljiv govor: „Muškarac treba dopustiti da Svevišnji svojim dlanom pokrije i vodi njegovu ruku! – Onda je to brak!“ Josip je i nada sve domoljubno čuvstven, nostalgičan, njegova sreća i radost obiteljske ljubavi imaju smisao i svrhu tek u rodnome kraju – tamo će dobiti svoj odljevak u prirodi, rodbini, prijateljima... Josipova očinska zauzetost i širina, ljubav spram Isusa, zaštitnička skrb, poučavanje i udivljenje njegovoj osobnosti, kao i neizravni, nenametljivi vlastiti uzor u poučavanju djeteta tesarskim vještinama uramljuje njegov lik u ideal muža, supruga, oca, vrsnoga radnika – on je pralik koji treba slijediti, u njegove se postupke i stavove valja ugledati, a iz pokorničke osobnosti crpiti onu snagu koja natkriljuje svako zlo i svaku nevolju.

2. Stilska struktura romana utemeljena na usporedbi

Inovativna stilska tehnika u svojoj strukturalno-jezičnoj dimenzioniranosti čini ovaj roman jedinstvenim duhovnoknjiževnim ostvarajem, aktualno suvremenim. Na tragu svojih prethodnika, katoličkih pisaca koji su između dvaju ratova ostali neotkriveni (Side Košutić, Ljubomira Marakovića i Štefe Jurkić), ali i svojih suvremenika poput sestre Marije od Presvetoga Srca, Prosenjak umjetničkom inventivnošću i jezičnom akrobatikom, kao i sugestivnim govorom kroz Josipov lik, uspijeva religioznu tematiku aktualizirati i integrirati u moderne aspekte čovjekova života kroz prizmu očuvanja obitelji u domovinskome, ali i općeljudskome kontekstu. Realizira to ponajviše narativnom lakoćom izričaja, sugestivnim govorom i poetičnim stilskim sredstvima. *Ars poetica* ovoga pisca prelazi sfere poznatoga proznog iskaza, ona je originalna umjetnička tvorba koja uspijeva u svome angažiranom htijenju za jedinstvenom prijemčivom prozom. Ima kod ovoga autora one jednostavne

andrićevske rečenične dubine kojom osvaja čitatelja i kritička pera, snagom Riječi izabrane iz riznice čovjekoljubive stvaralačke duše.

Usporedba je stilsko sredstvo koje Prosenjak znalački rabi jer poznaje njezinu stilotvornu moć: „Sve ono udaljeno i nepoznato poredbe objašnjavaju svakodnevnim i poznatijim“⁵, a to je i svrha književnoga stvaranja, kao i protega za budućnost. Uvjerljivost dočarane zbilje čitatelj apercipira upravo Prosenjakovim usporedbama natopljenim afektivnošću kada se događaji razvijaju mimo očekivanja; Miriam iznenada odlazi kod Elizabete, Josip se osjeća izgubljeno – ne znajući i ne sudjelujući u odluci – i priznaje težinu spoznaje: *pokosila me kao munja na livadi*. Strah za Miriam donijet će zebnju: „A noću će je u glavi zamijeniti zujanje misli kao rojevi stršljenova, koji bolno ubadaju. Uz svoje ću sumnje biti svezan kao uznik kojega nevina vode na izvršenje najgore kazne, a nije siguran hoće li pomilovanje stići na vrijeme.“ U tim trenucima Josip spoznaje, opet kroz usporedbu: *Kao da mi je Svesilni opet želio reći da sam bez njega nitko i ništa*. Kontrastna usporedba (*Svesilni, nitko i ništa*) ima funkciju izraziti fabularni sadržaj i univerzalnu istinu: *Sve ljudsko je krhko*. Koliko se biblijski stilotvorni postupak u prisporobama, usporedbi i refleksivnoj pouci umjetnički akceptirao u samome autoru, približava nam i ovaj kritički osvrt:

Gospodin Prosenjak sa zadivljujućom nas jednostavnošću vodi kroz duhovnost Staroga, ali već i Novoga zavjeta. Spretno ugrađuje usporedbe i Isusove pouke koje je, pretpostavlja se, naučio i od sv. Josipa. Mogli bismo reći da je *Tesar* čak i udžbenik duhovnoga i mističnoga iskustva, i to ne samo na razini našega odnosa s Bogom, nego također i naše mistike svakodnevnih napora i svakodnevnih međusobnih odnosa.⁶

Ne samo da Prosenjak usporedbama usporava i nadopunjuje razvoj radnje nego i prekida jednoličnost pričanja koje kulminira dramatskim suočenjem s Miriaminom trudnoćom: „...bio sam blijed kao vosak; Gledao sam u nju kao da vidim sablast; Osjećao sam se kao da me je za srce

5 FRAN PETRE – ZDENKO ŠKREB, *Uvod u književnost*, Znanje, Zagreb, 1969., str. 390.

6 VATROSLAV HALAMBEK, „Roman o sv. Josipu“, *Hrvatska književna revija „Marulić“*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, god. XLVIII. (2015.) br. 1., str. 210. – 213.

ugrizla zmija.“ Plastičnost i slikovitost Josipove vrsne tesarske vještine također je dana kroz usporedbu: „Kao krugovi na vodi širile su se okolicom vijesti o postojanju dobrog tesara; ali i opis njegova bića: Bio sam muškarac u snazi, čvrst kao kremen i ujedno mekan kao pero, svjestan da sam samo suradnik neba.“

Prosenjak ne ograničava usporedbu samo na rečenicu nego je širi na cijele ulomke kao u dijelu gdje opisuje Josipovu svjesnost o pripadnosti Davidovu plemenu i mir koji zadobiva suznačeći ga opisu prirode kroz usporedbu: „Činilo se kao da je netko s nebeskih visina posipao svu zemlju zlatnim prahom.“ Odmah potom slijedi kontrastna opisna usporedba iznenadnoga posjeta nepoznatih ljudi koji su se približavali pećini radosnoga izraza lica: „Kao kad na smrt žedan čovjek nakon dugog putovanja napokon ugleda izvor.“

Autor uzima motive iz pripovijedanja i usporedbama ih prenosi u drugu dimenziju (*tjeskobe, koje su prema nama gmizale kao višeglave zmije; uzbudio sam se i srce mi je počelo tući kao ratnički bubanj*): „To je isto kao i u orkestru, gdje flauta u drugom tonu ponavlja motiv koji je izvela violina (Fränkel)⁷. Neposrednost i blistavost Prosenjakovih brojnih usporedbi doživljavamo u cijelosti tek u svezi s temeljnim motivima u kontekstu u kojemu se nalaze, da bi ekspandirale na razini cijeloga romana, njegove duhovne transponiranosti – Sveta Obitelj nekad i moderna obitelj danas – ali i na razini duhovnosti, koja je u oprjeci s današnjim materijaliziranim mentalitetom i dekorativnom religioznošću, pa sve do strukturalne stilotvornosti.

Ovaj roman ima moć povratka – povratak na izvor, povratak na blistave vrutke životnih staza, povratak povjerenju u Boga i njegovu skrb za nas:

Čitajući ove stranice, uvjeravamo se u to kako Bog s brigom prati svaki naš korak, kako se raduje našem rastu, napretku, kako napokon On postaje kruna svih naših nastojanja. Ne onako kako bismo možda mi to željeli s naših uskogrudnih vidika, nego kako nam to On otkrije i kada se njemu sviđi. Prepoznati da je baš taj Božji postupak najbolji za nas velika je milost. Tu nam milost žele i svojim primjerom i svojim zagovorom

7 F. PETRE – Z. ŠKREB, *n. dj.*, str. 390.

priskrbiti sv. Josip i Blažena Djeвица Marija. Naš nam je autor, uvjeren sam, u tome ponešto pomogao.⁸

Nalazimo u ovome romanu, u opisima, onoga šimićevskog panteističkog poimanja Boga, u njegovoj posvudašnjosti svega življenoga i svega što nas okružuje, ali i lagerlefski legendom obavijeno Isusovo djetinjstvo i igru – pozitivan utjecaj na osobnost dječaka Dizme; trenutak kada Josip izrađuje Isusu drvenu pticu.

Osim usporedbi Prosenjak rabi i druga stilotvorna sredstva osobito vidljiva u opisima ljudske zloće i prirode: Vrijeme, ili bolje rečeno nevrijeme, uskoro im je zloćom postalo sasvim slično. Hladan vjetar je svirao u krošnjama drveća i zavlačio se ispod odjeće, a oblaci su zastirali nebo koje je postalo mračno i zaprijetilo je da će se iz toga sivila prolići zemljom dosadna, naporna i studena kiša, kojoj se ne će vidjeti kraja. Koristi se i sintaktostilemima neoglagoljenih rečenica (Na čvrstinu pred preuzetim obvezama) ili zavisnom osamostaljenom rečenicom (Koja je bila puna obiteljske topline). Ipak, dominantna je usporedba u svim svojim stilematkim varijacijama, od aforistične (Htio sam stajati čvrsto kao zid iza njezinih leđa), preko ne(obične) pa do demijurške – okamine (... sličeci više na dvije sjene, nego li na žive ljude). Prosenjakove usporedbe cijelome djelu daju nijansiranu i profinjenu perspektivu životnih, vjerskih istina: Mislim da je tako i s tajnama Neba. Čini mi se da je nemoguće ljudima otvoreno govoriti o nebeskim stvarima, nego samo u usporedbama. A one su tek odsjaj prave stvarnosti, kao ples sjena oko nas. Ali, treba ipak svjedočiti i riječima i djelima jer je to jedini put do vjere, a vjera u srcu je zapaljena vatra, koja onda rađa novi stav i čini novog čovjeka. Vjera je sve! Maksimalno zgusnut misaoni i emotivni izraz ljudske i kršćanske zajednice u vjeri i duhovnoj ljubavi uzdignut je ponad svih današnjih ugaslih duhovnosti i zajedništva što se u svojoj mikrostrukturi nadaže neodrživim. Stoga nas autor vješto vraća na početak, na staro:

Ono što je najstarije najmlađe je i najnovije. Nema ništa tako staro ni tako mrtvo kao ljudska novost. "Najnovija" je uvijek mrtvorodena. Ona nikada

8 V. HALAMBEK, *n. dj.*, str. 213.

ne uspije stići. Stvarno je novo ono što je bilo svo vrijeme. Kažem, ne što se ponavljalo sve vrijeme; stvarno „novo“ je ono što svaki čas, svježe ulazi u novo postojanje. Ta se novost ne ponavlja. Ipak je ona tako stara da se vraća do najranijega početka. To je pravi početak koji govori nama.⁹

Prosenjak uspijeva tu filozofsku kontemplaciju na jednostavan i neposredan način prenijeti svima nama sugestivno pomirujući životnu problematiku obitelji u sferi duhovnoga predanja Božjoj vizuri obitelji u kojoj sve odiše puninom ljubavi usprkos strujanjima koja nas pokušavaju odvesti u netrpeljivost. Stoga se taj autor u svojoj stvaralačkoj i ljudskoj auri doima poput magova koji su se i sami došli pokloniti Onomu koji je sama Ljubav.

Literatura

- HALAMBEK, VATROSLAV, „Roman o sv. Josipu“, *Hrvatska književna revija „Marulić“*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, god. XLVIII. (2015.) br. 1., str. 210. - 213.
- MERTON, THOMAS, *Nove sjemenke kontemplacije*, Symposion, Split, 2014.
- MIHANOVIĆ, NEDJELJKO, *Tajanstvenost umjetničke riječi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- PETRE, FRAN – ŠKREB, ZDENKO, *Uvod u književnost*, Znanje, Zagreb, 1969.
- REBIĆ, ADALBERT, „Poučna, zabavna, zadivljujuća priča“, *Hrvatsko slovo*, god. XXI., broj 1033., 6. veljače 2015., str. 22.
- Riječ autora romana *Tesar* Božidara Prosenjaka na promociji 9. lipnja 2009. u Velikoj Gorici – tekst u autorovoj pričuvu.
- ŠESTAK, IVAN, „Religijske teme u književnosti“, *Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 9. prosinca 2000.*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- TEILHARD DE CHARDIN, PIERRE, *Budućnost čovjeka*, Crkva u svijetu, Split, 1970.

⁹ THOMAS MERTON, *Nove sjemenke kontemplacije*, Symposion, Split, 2014., str. 81.